

INSTITUT BRAKA U RIMSKOM PRAVU
Aleksandar Mihajlović

Apstrakt

Ovaj rad ima za cilj da objasni opšti pojam rimskog braka, kao i dva oblika rimskog braka i njegovog značaja kroz istoriju. Analizirane su neke bitne klasifikacije bračnih smetnji i podele braka prema vrstama. Iznete su osnovne karakteristike o imovinskim odnosima bračnih drugova, kao i način prestanka braka i pravne posledice njegovog prestanka. U Rimskom pravu sporazum stvara brak. Deca iz takvog braka dolaze pod vlast oca i njegovog šefa porodice *pater familias-a*. Poligamija nije bila dozvoljena. Žena je dobijala društveni položaj muža i bila je obavezna na vernost, pod pretnjom krivične odgovornosti. Uobičajeno je bilo za devojčice da se udaju kad steknu punoletstvo, odnosno, već sa dvanaestom godinom života. Nad ličnošću žene u *manus-u*, starešina porodice imao je sva prava, koja je imao i nad ostalim licima *alieni iuris*. Ova prava prostirala su se kao *ius vitae ac necis*. U braku zaključenom u nekoj od starih formi — *coemptio*, *confarreatio* — nad ženom je bila zasnivana vlast ili *manus* starešine porodice muža ili samog muža, ako je bio *sui iuris*. Ovakav brak u kome je dolazilo do tzv. *conventio in manum* bio je poznat kao *manus-brak* ili *brak sa manusom*. Odnosi žene u braku sa manusom prema mužu koji nije bio *sui iuris* bili su regulisani običajnim i faktičkim putem. Osnovno i jedino pravo koje je dobijala žena udata u braku sa manusom bilo je pravo nasleđa. Ovo pravo bilo je izjednačeno sa naslednim pravima ostalih ženskih članova *domus-a*. Nasuprot tome, pri braku zaključenom u formi *usus* nije bio zasnivan *manus* ni muža, ni šefa njegove porodice. U ovom braku žene su ostajale *lica sui iuris*, ako su to bile pre zaključenja braka, odnosno ostajale su u vlasti svoga *pater familias-a*, ako su pre zaključenja braka bile *alieni iuris*. Ovaj brak bio je poznat kao *brak bez manusa* (*matrimonium sine manu*). Odnosi bračnih drugova bili su bitno različiti u braku sa manusom od odnosa bračnih drugova u braku bez manusa. Brak sa manusom (*matri-monium cum manu*) i brak bez manusa (*matrimonium sine manu*) predstavljali su zato dve bitno različite vrste bračnih veza.

Ključne reči: *brak (cum manu i sine manu), veridba (sponsalia), miraz (dos), razvod (divortium).*

UVOD

Šta je brak u Rimskom pravu bio po svojoj suštini? Kako je definisan? Kako se razvijao, koji je bio njegov pravni značaj i kojoj je pravnoj oblasti pripadao institut braka? Objašnjenju pojma braka, njegovog mesta u Rimskom pravu, u cilju razumevanja pravnog značaja koji je proizvodio u okviru porodičnih i imovinskih odnosa stanovnika rimske države prethodi utvrđivanje njegovih svojstava, zatim, pretpostavki za nastanak, vrste, smetnje za njegovo zaključenje, način prestanka, kao i ulogu koju je imao u istorijskom kontekstu u kome je postojao. Prema Herenniusu Modestinusu, rimskom pravniku iz doba klasičnog rimskog prava, brak je odnos muža i žene, zajednica svih oblika života, ustanova božanskog i ljudskog prava. (Stanojević, 2008:146) U sličnom smislu definišu brak i Justijanove Institucije, u kojima piše da je brak veza muža i žene koja sadrži trajnu životnu zajednicu (Horvat, 2002:71). Iz navedenih definicija i izreka se sa sigurnošću može utvrditi suština rimskog braka, a to je odnos-veza muža i žene i trajna zajednica njihovog života. Veza muškarca i žene i zajednica njihovog života, u stara vremena, bila je prepuštena religiji i običajima, ali se rano osetila potreba da ih i država reguliše

kroz brak i bračne odnose i utvrdi njegovo mesto u okviru porodičnih odnosa. Tako je brak, pored porodice i srodstva, postao jedan od osnovnih instituta Porodičnog prava, koja se kao posebna grana prava, bavi pravnim odnosima u porodici i obuhvata dva velika područja: odnose između bračnih drugova i odnose između ostalih članova porodice. Tako već *Leges regiae* učvršćuju autoritet porodičnog starešine i muža, Zakon XII tablica reguliše emancipaciju, pravo muža da otera ženu. Propisan je bio i rok u kome može da se rodi dete posle smrti muža, da bi se smatralo bračnim (najviše deset meseci), a u vreme Republike odnosi između muža i žene se regulišu nekim drugim zakonima. Tako se Cincijev zakon (*lex Cincia*) odnosio na poklone muža ženi. Vladavina Augusta je obeležena donošenjem „paketa zakonskih mera“, pod zajedničkim nazivom *Lex Iulia et Papia Poppaea* (ili i kadukni zakoni), koji su imali za cilj da ojačaju porodicu i povećaju natalitet. Ovim zakonima uvedeni su porezi i uskraćivanje naslednog prava za neženje i bračne parove bez dece i uvedene bračne zabrane, kako bi se sprečilo mešanje rimskih građana i vladajuće klase sa strancima i nižim slojevima naroda. (Stanojević, 2008:137)

1. POJAM I OPŠTA OBELEŽJA RIMSKOG BRAKA

Iako je brak u najširem smislu reči trajna zajednica života između muža i žene, Rimljani su brakom smatrali samo takvu zajednicu koju pravni poredak naziva brakom - *Matrimonium Iustum*. Rimski brak - *Matrimonium Iustum* je pravnim propisima uređena monogamna zajednica muškarca i žene koji imaju pravo na zaključenje braka po propisima *ius civile*, tkz. *ius conubii*, imaju trajnu nameru i volju da budu muž i žena i žive u faktičkoj zajednici života. (Puhan, 1977:162, Stojčević, 1983:85). Punovažno zaključen brak podrazumevao je da su supružnici punoletni (*Pubertas*), da među njima ne postoje bračne smetnje, a za brak *cum manu* i da njihove porodične starešine, odnosno roditelji, daju saglasnost. (Puhan, 1977:162, Stojčević, 1983:85). *Ius conubii* imali su svi rimski građani i Latini, zatim mogli su ga po zaslugama dobiti *Peregrini* i isluženi vojnici. *Affectio maritalis* je bila volja da se živi kao muž i žena. Ta je volja morala biti trajna. Faktička zajednica života je uz *affectio maritalis* drugi neophodan elemenat za postojanje braka. Brak je postojao dokle god su oba ta elementa braka zajedno postojala. Zbog navedenih razloga rimski brak se razvrgavao prestankom *Affectio maritalis*, odnosno prestankom zajedničkog življenja. Međutim, u postklasičnom dobu menja se ranije shvatanje braka, po kojem su *affectio maritalis* i trajna zajednica života bili bitni elementi braka kroz sve vreme njegovog trajanja. Preovladavalo je shvatanje po kome je za brak potreban samo početni sporazum supruga u času sklapanja braka, a time već i nastaje trajna zajednica. Ovo shvatanje se pripisuje uticajima hrišćanstva, koje brak smatra nerazrešivim odnosno barem u velikoj meri otežava njegovo poništenje. U rimskom pravu sporazum stvara brak. Samo brak među osobama koje imaju *Ius conubii* je *Matrimonium Iustum*. Deca iz *Matrimonium iustum* dolaze pod vlast oca i njegovog *pater familias*-a. Poligamija nije dozvoljena, a žena je udajom dobijala društveni položaj muža.

Pored braka, rimsko pravo poznaje i druge trajne zajednice života muškarca i žene, kao što su konkubinat (*concupinatus*) i kontubernium (*contubernium*). (Stanojević, 2008:146). Konkubinat je bila trajna veza među slobodnim licima, ali bez *Affectio maritalis*. U konkubinatu su uglavnom živela lica koja nisu mogla sklopiti brak zbog postojanja nekih bračnih zabrana, iz socijalnih i političkih razloga. Konkubinat je u suštini bio oblik trajne zajednice niže od braka, ali ipak pravno priznate. Međutim, deca rođena u konkubinatu imala su status vanbračne dece (*Liberi naturales*), nisu ulazila u porodicu oca i nisu potpadala pod njegovu *patriam potestatem* i sledila su porodicu svoje majke. Kontubernium je bila trajna veza između robova ili slobodnih

lica i robova. Veza nije imala pravne posledice, položaj dece sličan je položaju kod konkubinata. (Puhan, 1977:172).

2. DVA OBLIKA RIMSKOG BRAKA

Rimljani su poznavali dva oblika braka: brak cum manu i brak sine manu.

2.1. Brak cum manu

Za zaključenje braka cum manu bilo je potrebno da supružnici imaju *Ius conubii*, da su supružnici punoletni (*Pubertas*), da među njima ne postoje bračne smetnje i da njihove porodične starešine, odnosno roditelji, daju svoju saglasnost na njihov brak. U brak su mogle stupiti samo poslovno sposobne osobe: žene sa navršениh 12 godina žiovta i muškarci sa navršениh 14 godina žiovta. Brak je bio zabranjen između krvnih srodnika u pravoj liniji srodstva, a u pobočnoj do šestog stepena srodstva. Sklapanjem braka cum manu supruga je ulazila u agnatsku porodicu svoga muža i faktički potpadala pod *patria potestas* svoga muža, odnosno muževljevog *pater familias-a*, ukoliko je muž bio *alieni iuris*. Na ovaj način, žena je raskidala agnatsku vezu sa svojom dotadašnjom porodicom i potpadala „pod manus“, odnosno vlast muža. (Stanojević, 2008:147). Za bolje razumevanje suštine braka cum manu, potrebno je osvrnuti se na osobine agnatske porodice. Naime, nešto pre donošenja Zakona 12 *tablica*, započeo je proces jačanja individualne agnatske porodice (*familia*), na račun *consortium-a*. Nova agnatska porodica sastojala se od bračnih drugova, njihovih potomaka i drugih osoba pod vlašću *pater familias-a*. Lične odnose karakterisala je jaka vlast *pater familias-a* (*patria potestas*) nad svim podređenim članovima (supruga u *manus-braku*, *deca*, *adoptirani* i *adrogirani* članovi, robovi). Nad svim osobama *pater familias* imao je pravo života i smrti (*ius vitae necique*). U takvim uslovima života, prilikom sklapanja braka, bilo je logično da je supruga, ušavši u agnatsku porodicu svoga muža, faktički potpadala pod *manus* svoga muža, pa se i brak koji je sklapala nazivao brak sa *manusom* (*cum manu*). Pravni učinak braka cum manu jeste i izlazak žene iz agnatskog srodstva sa porodicom u kojoj je rođena i ulazak u agnatsko srodstvo sa porodicom muža, pa je i logična bila potreba da porodične starešine budućih supružnika, odnosno roditelji, daju saglasnost za sklapanje braka. Dakle, u ovom periodu razvoja rimske porodice, odnosno prilikom sklapanja braka cum manu, još uvek nije bila potrebna *Affectio maritalis* bračnih drugova. (Puhan, 1977:166)

2.1.1. Način sklapanja braka cum manu

Postojala su tri načina za zaključenje braka cum manu:

- a) *coemptio*
- b) *confarreatio*
- c) *usus*

Coemptio je simbolična kupovina, odnosno sklapanje braka kupovinom žene u formi *per aes et libram*, što predstavlja ritualizovani oblik predaje. Na ovaj način se prenosi svojina (*mancipatio*) i usvaja ili oslobađa vlasti *pater familias-a*. (Stanojević, 2008:148, Stojčević, 1983:86).

Confarreatio je svečano sklapanje braka, praćeno određenim verskim obredom, uz prisutnost *pontifexa maximusa*, *flamena Dialis* i 10 svedoka. Glavni deo je prinošenje žrtve Jupiteru u obliku kolača. Smisao obreda bio je sjedinjavanje verenika po božanskom i ljudskom

pravu. U staro doba, ovaj način sklapanja braka bio je privilegija patricija. Nisu ga mogla zaključiti lica koja nisu bila rođena u braku zaključenom putem *Confarreatio*. (Stanojević, 2008:148).

Usus je neformalni način zaključenja braka, gde brak biva zaključen protekom jedne godine od dolaska žene u kuću muškarca, kada ona potpada pod njegov manus i postaje zakonita supruga. Od konkubinata se ovaj brak razlikovao po tome što ovde postoji *affectio maritalis*, a pretpostavljalo se da *affectio maritalis* postoji uvek kada se radi o životnoj zajednici muškarca i žene istog društvenog položaja, među kojima je brak moguć (*ius conubii*). (Stanojević, 2008:148). Kao neformalan i jednostavan oblik sklapanja braka, usus je bio u najširoj upotrebi. Poznat je i u doba Zakona 12 tablica. Iz činjenice zajedničkog života ovaj neformalni oblik braka dovodio je do muževne vlasti (*manus*) na sličan način kao i kod održaja. Nakon proteka roka od godinu dana zajedničkog života, žena bi potpala pod muževu vlast. Da bi se izbeglo, Zakon 12 tablica predviđao je mogućnost da žena u roku godine dana jednom izostane iz kuće uzastopno tri noći, da prekine tok doslednosti i time spreči nastanak manusa.

2.2. Brak sine manu

Za zaključenje braka sine manu bilo je potrebno da supružnici imaju *Ius conubii*, imaju trajnu nameru i volju da budu muž i žena i žive u faktičkoj zajednici života, da su supružnici punoletni (*Pubertas*) i da među njima ne postoje bračne smetnje. U brak su mogle stupiti samo poslovno sposobne osobe: žene sa navršениh 12 godina života i muškarci sa navršениh 14 godina života. Brak je bio zabranjen između krvnih srodnika u pravoj liniji srodstva, a u pobočnoj do četvrtog stepena srodstva. (Stojčević, 1983:87). Osobine društveno-ekonomskih odnosa u toku ekspanzije Rima bitno su uticali na suštinu braka sine manu. Naime, razvitkom društvenih odnosa u toku ekspanzije Rima, uz poljoprivredu i stočarstvo, počinje se razvijati robno-novčana privreda. Stvoreni su uslovi da se i osobe *alieni iuris* mogu snaći i samostalno egzistirati i izvan porodice. Koheziona snaga stare agnatske porodice slabi. Porodica je sastavljena uglavnom od bračnih drugova i njihovih potomaka, koje ne drži na okupu potreba i uslovi egzistencije, nego svest o zajedničkom poreklu, dakle krvna veza. Na početku 2. veka p.n.e. stvoren je novi tip porodice. Ona se, zbog osnovne veze koja je drži, naziva krvnosrodnička ili kognatska porodica. Neograničena vlast *pater familias*-a slabi. Patrijarhalni karakter porodice počinje da se gubi, jer kognatsko srodstvo uvažava mušku i žensku liniju. Bitno se poboljšava položaj osoba *alieni iuris*. (Stanojević, 2008:145). Međutim, krvna veza, izaziva posledice i u bračnom pravu postaje smetnja za zaključenje braka. Stepen srodstva (*gradus*) između dve osobe određivao se po broju potomaka koji postoje između njih i njihovog pretka, po pravnom načelu koliko stepena toliko potomaka (*tot gradus, quod generationes*). Utvrđivanje stepena srodstva potrebno je da bi se ustanovila bračna smetnja i zakonsko nasledno pravo. Kao bračna smetnja pojavilo se i tazbinsko srodstvo (*affinitas*), odnosno odnos koji postoji između jednog bračnog druga i krvnih srodnika drugog bračnog druga. Posledica ovih promena jeste da se brak *cum manu* sve više gubi u razvijenim privrednim prilikama, a pred kraj klasičnog perioda sasvim nestaje, čime se znatno menja položaj supruge. Brak sine manu ima za posledicu da supruga nakon udaje i dalje ostaje vezana za svoju prirodnu porodicu i ne potpada pod vlast muža. Njena agnatska i kognatska veza ostaje uz prirodnu porodicu. Za razliku od braka *cum manu*, kod zaključenja braka sine manu, u klasično doba uz pristanak *pater familias*-a tražila se i saglasnost verenika, a u postklasično doba saglasnost verenika je dovoljna, jer se valjan brak mogao sklopiti i kada se *pater familias* protivio.

3. BRAČNE SMETNJE

Za sklapanje punovažnog rimskog braka bilo je potrebno da nema nekih okolnosti, bračnih smetnji, koje mogu biti apsolutne i relativne, zavisno da li onemogućuju sklapanje braka s bilo kojom osobom ili to onemogućuju samo s određenom osobom. Apsolutna smetnja za zaključenje braka je bračnost, odnosno postojeći brak, jer rimski brak ima izrazito monogamni karakter. Ukoliko bi neko stupio u drugi brak stizala ga je infamia. (Puhan, 1977:163). U relativne smetnje ulazi krvno srodstvo. Brak je bio zabranjen između krvnih srodnika u uspravnoj liniji (*Hnea recta*) bez ograničenja, a pobočna linija (*linea transversa* - kolateralna), u staro doba brak između pobočnih srodnika zabranjen je u 6. stepenu srodstva. U klasično doba ograničenje je vredelo do 4. stepena pobočnog srodstva. Jednom posebnom senatskom odlukom (*Senatus consultum* iz 49.g.) bilo je dopušteno sklapanje braka u 3. stepenu pobočnog srodstva, ali je kasnije Konstantin tu odluku ukinuo. (Puhan, 1977:163). U doba principata tutoru i njegovim bližim srođnicima bilo je zabranjeno sklapanje braka sa štićenicom, pre nego tutor položi račun o upravljanju imovinom i pre nego štićenica navrši 25 godina života. Osoba, koja bi uprkos tim zabranama sklopila brak, pretrpela bi infamiju. Za udovicu je vredelo načelo da ne sme ponovo stupiti u brak pre nego ožali muža. U klasično doba, vreme žalosti (*tempus lugendi*) iznosilo je 10 meseci, a kasnije je produženo na godinu. Ranije to je bila moralna dužnost, a kasnije, delatnošću pretora, dobila je pravnu vrednost. Kršenje te zabrane nije povlačilo ništavnost braka, ali je ženu i njene srođnike, kao i novog muža, ako je znao da *tempus lugendi* nije isteklo, stizala infamia. Žena bi izgubila sve što je stekla od umrlog muža. U postklasično doba zabrana je važila i na slučaj prestanka ranijeg braka razvodom. Ograničenja u pogledu sklapanja braka pogađala su osobe iz socijalnih, verskih, moralnih ili privrednih razloga. Pogađala su: kolone, članove zanatskih udruženja, Hrišćane i Jevreje, kao i druge nevernike, vojnike u toku aktivne službe.

4. IMOVINSKI ODNOSI BRAČNIH DRUGOVA

Sklapanje braka izazivalo je posledice u pogledu ličnih i imovinskih odnosa bračnih drugova. U vezi ličnih odnosa među bračnim drugovima u braku *cum manu* gde je žena potpadala pod vlast muža ili njegovog oca, ako je muž bio *alieni iuris*, vlast muža nad ženom nije se načelno razlikovala od vlasti nad *decom*. Kao član nove porodice i kao njen agnat imala je zakonsko nasledno pravo, ali je to pravo gubila u dotadašnjoj porodici. Imovinskoppravno, žena kao osoba *alieni iuris*, nije bila sposobna, pa je sva imovina, ako je imala pre braka, pripala odmah mužu, odnosno, *pater familias*-u nove porodice. Brak *sine manu* pravni položaj žene ne menja bitnije. Ona i dalje ostaje pod *patria potestas* svoga prirodnog oca, zadržava nasledno pravo u svojoj ranijoj porodici, a u novoj ga ne stiče, jer nije u agnatskoj porodici. Žena je svojom imovinom samostalno upravljala, jer muž nije imao pravo upravljanja ni korišćenja takve imovine. Na imovinske odnose uticali su i veridba (*sponsalia*), veridbeni pokloni (*donatio ante nuptias*) i miraz (*dos*)

4.1. Veridba (*Sponsalia*)

Sklapanju rimskog braka prethodila je veridba (*sponsalia*), ali nije bila nužna pretpostavka braka. U staro doba očevi budućih supružnika međusobno su se sporazumevali o budućem braku svoje dece, u obliku formalističkog starinskog pravnog posla *spozije*. Kasnije, formalizam je prestao, a veridba je bila valjana, bez obzira na način na koji su se *pater familias*-i o tome sporazumeli. (Puhan, 1977:164). Po definiciji Florentina, veridba je dogovor i uzajamno

obećanje budućeg braka (*sponsalia sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum*). U najstarije doba veridba (*sponsalia*) je stvarala utuživu obavezu na sklapanje braka, ali obaveznost je ubrzo prestala. U postklasično doba, pod uticajem orijentalnih shvatanja i hršćanstva, pojavljuje se ideja o obaveznosti veridbe. Uvodi se neka vrsta kapare, nazvana *arrha sponsalicia*, koju bi stranka gubila ako odustane od veridbe, dok je druga strana koja je kaparu primila, morala vraćati četvorostruki iznos (po Justinijanovom pravu dvostruki iznos). (Puhan, 1977:164, Stojčević 1983:87).

4.2. Veridbeni pokloni (*donatio ante nuptias*)

Od kapare treba razlikovati veridbene poklone. To je oblik imovinskih odnosa, vezanih za brak, koji su imali poseban pravni režim, takozvano darovanje pre braka (*donatio ante nuptias*). Veridbeni pokloni su značili onu situaciju do koje je dolazilo kada bi verenik ili njegov pater *familias* davao verenici određene stvari, odnosno imovinu, s istom namenom kao i za *dos*, radi lakšeg snošenja troškova domaćinstva. Oni su mogli biti opozvani, ako je davanje učinjeno pod uslovom da dođe do braka. U postklasično doba, pitanje vraćanja darova, vezalo se za opravdanost ili neopravdanost razloga odustajanja od veridbe, zavisno od objektivnih okolnosti, bez krivice jedne ili druge strane (smrt jednog verenika). Imovinom iz donacije upravljao je muž. Prestankom braka zbog njegove smrti, ta imovina je pripadala deci, ali žena je imala pravo uživanja. (Stojčević, 1983:89). Kod razvoda braka, krivicom muža, donacija je pripadala ženi. U Justinijanovom pravu celoj je ustanovi dato drugo ime - darovanje zbog braka (*donatio propter nuptias*), a ne kao ranije, pre braka. Određeno je da se i na *donatio* primenjuju pravila o mirazu (*dos*).

4.3. Miraz (*dos*)

U imovinskim odnosima bračnih drugova poseban položaj imala je imovina s posebnom namerom, miraz (*dos*). Po definiciji rimskih pravnika, to je imovinski doprinos koji sama žena, njen pater *familias* ili drugi srodnici daju mužu, kako bi lakše snosio troškove domaćinstva. Miraz, koji je davao pater *familias*, zvao se *dos profecticia*, a onaj koji je poticao iz drugih izvora *dos adventicia*.

U početku, miraz je bio običaj, a vremenom postao obaveza. Miraz je ulazio potpuno u imovinu muža, kao njegovo trajno vlasništvo i muž je njime slobodno raspolagao. Kada je prevladao brak *sine manu*, razvod braka postao je česta pojava, javilo se shvatanje da treba osigurati vraćanje miraza, jer se počelo tumačiti da i žena ima određena prava na svoj miraz. U Justinijanovom pravu, miraz se morao načelno uvek vratiti, osim kada je razvod nastao isključivo ženinom krivicom.

Za osiguranje vraćanja miraza, od Avgusta, zabranjeno je otuđivanje nekretnina iz Italije i njihovo zalaganje. U Justinijanovom pravu, ženi je, za osiguranje vraćanja miraza, poznato zakonsko založno pravo (*pignus tacitum*) na muževoj imovini. (Puhan, 1977:168, Stojčević, 1983:89, Stanojević, 2008:149).

5. PRESTANAK BRAKA

Brak je mogao prestati zbog određenih činjenica i okolnosti, bez volje bračnih drugova, a i delom po njihovoj volji. Razlozi prestanka braka su: smrt bračnog druga, *capitis deminutio*, naknadna pojava bračne smetnje i razvod (*divortium*).

5.1. Smrt bračnog druga

Smrt jednog ili oboje bračnih drugova dovodi do prestanka braka. Preživeli drug mogao je stupiti u drugi brak, pri čemu se od supruge tražilo da to učini nakon isteka određenog vremena (*tempus lugendi*). (Puhan, 1977:170).

5.2. *Capitis deminutio*

Capitis deminutio maxima, uz gubitak pravne sposobnosti, dovodio je do prestanka braka. Pad u ropstvo imao je iste posledice. U pitanju *capitis deminutio media*, gubitka građanstva, brak je takođe prestajao. *Capitis deminutio minima* mogla je dovesti do prestanka braka, kad se radilo o braku *cum manu*, jer je njome prestajala agnatska veza. Kada je brak *sine manu* postao pravilo, *capitis deminutio minima* nije imala uticaj na brak. (Puhan, 1977:170, Stanojević, 2008:130).

5.3. Naknadna pojava bračne smetnje

Prestanak braka mogao je nastati i naknadnom pojavom bračne smetnje. Tako bi u slučaju kad svekar adoptira snahu brak prestao.

5.4. Razvod (*divortium*)

Po volji jednog ili obeju drugova brak bi prestao razvodom (*divortium*). U Rimu je vladalo načelo o slobodi razvoda braka, za razvod nisu zahtevani određeni zakonski razlozi i nije bila potrebna intervencija suda. Razvod je akt koji su preduzimale same stranke. Stav rimskog prava bio je da je brak samo socijalna pojava, koja se sastojala od faktičke zajednice života i odgovarajuće volje bračnih drugova. U vezi s razvodom treba razlikovati brak *cum manu* i brak *sine manu*. Budući da je supruga u starom *cum manu* braku bila pod vlašću muža, ona sama nije mogla odlučivati o razvodu. To je pravo imao jedino muž ili njegov *pater familias*. (Stanojević, 2008:149,151). U braku *sine manu* mogli su se s pravom na razvod koristiti jednako i muž i žena, ali i njihovi *pater familiasi*, a tokom vremena, samo zainteresovani bračni drugovi su mogli razvesti brak. (Puhan, 1977:170)

5.4.1 Način razvoda braka

Brak *cum manu*, sklopljen u formalnom obliku, razvodio se po načelima starog rimskog prava, aktom suprotnom činu sklapanja, tako je *confarreatio* prestajala u obliku *diferreatio*. Brak sklopljen u obliku *coemptio* prestajao je suprotnim pravim poslom, *remancipatio*. *Usus* brak koji je doveo do muževe vlasti prestajao je stvarnim prekidanjem bračne zajednice po nalogu muža. Za razvod *sine manu* braka bila je dovoljna jednostrana izjava o razvodu (*repudium*), usmena, pismena, upućena preko glasnika ili faktikono prekidanje bračne zajednice. (Stanojević, 2008:151). Razvodi brakova učestali su pred kraj Republike, a poseban društveni problem postao je pad nataliteta. Posebno mesto zauzimaju mere koje je preduzeo Avgust da bi popravio moralne prilike, sprečio neopravdane razvode brakova i podstaknuo veći natalitet. Doneto je više propisa, od kojih su neki svrstani u grupu bračnih smetnji i zapostavljanja, a neki u stimulisanje i privilegovanje izvesnih krugova građana. Sa *Lex Iulia de adulteriis* pokušao je uvesti red kod razvoda. Uvedeno je kažnjavanje preljuba i zabranjeno sklapanje braka između preljubnika. U ovom zakonu bilo je propisano da se *repudium* može najaviti preko oslobođenika, odnosno u

pismenom obliku sa 7 svedoka. (Puhan, 1977:171). Lex Iulia de maritandis ordinibus i Lex Iulia et Papia Popaea odnosila su se posredno ili neposredno samo na bračno pravo.

Prema Lex Iulia et Papia Popaea muškarci su morali da stupe u brak u vremenu od 25. do 60. godine života, a žene od 20. do 50. godine života. Određeno je da osobe u braku moraju imati decu. Muškarci su morali imati barem jedno dete, dok žena koja je rođena slobodna troje, a oslobođenica četvero dece. Osobe koje nisu udovoljavale tim zahtevima, ostale neoženjene (caelebs) ili bez dece (orbus) bile su zapostavljene. (Puhan, 1977:171, Stojčević, 1983:181). Nakon prihvatanja Hrišćanstva, hrišćanski carevi postklasičnog doba, uvodili su brakorazvodne razloge na temelju kojih bi brak mogao opravdano prestati (teška ili infamna dela, nečastan život, nebriga za porodicu).

Međutim, tradicija o razvodu braka je bila suviše jaka pa ni ti carevi nisu mogli zabraniti razvode, pa je razvod valjan, čak i kad za to nije bilo nikakvih razloga, ali su lica koja su se bez razloga razvela stizale određene štetne posledice, imovinskopravne prirode, te zabrana sklapanja novog braka, krivična sankcija. Po Justinijanovom pravu, razvod braka nije bio zabranjen, ali bračnog druga koji bi bez razloga razveo brak, zatim onog koji je skrivio opravdani razvod, stizale su lične kazne i imovinskopravne posledice (doživotno zatvaranje preljubnice u samostan, gubitak miraza, donacija).

5.4.2. Razlozi za razvod braka

Po klasifikaciji razloga za razvod braka, u Justinijanovom pravu mogle su postojati 4 vrste razvoda:

- a) Divortium ex iusta causa - opravdani razvod, kada je uzrok krivice druge strane, npr. preljuba žene;
- b) Divortium sine causa - kad nema opravdanih razloga za razvod;
- c) Divortium mutuo consensu - razvod na temelju saglasnosti oba supružnika;
- d) Divortium bona gratia - razlozi razvoda koji se ne mogu nikome pripisati u krivicu, npr. zavet čistoće. (Stanojević, 2008:151).

6. PRAVNE POSLEDICE PRESTANKA BRAKA

6.1. Dokazivanje i utvrđivanje bračnosti deteta nakon prestanka braka

U najstarije doba, pater familias je po svojoj volji priznavao dete. Simbolično mu je novorođeno dete polagano pred noge, pa ako bi ga pater familias podigao na ruke, uzimalo se da ga je time priznao. (Stanojević, 2008:143). Kasnije je uvedeno drugo pravilo za utvrđivanje bračnosti. Predviđeno je da će se bračnim smatrati dete rođeno nakon 182. do 300. dana posle prestanka braka. Ako je brak prestao razvodom, žena je, po senatskom mišljenju (Senatus consultum Plancianum, doba Vespazijana), morala najkasnije u roku od mesec dana obavestiti muža da je s njim bremenita (Stojčević, 1983:88). Dete je bilo ovlašćeno da i samo traži priznanje zakonitosti rođenja, posebnim pravnim sredstvom, koje je uvelo pretorsko pravo.

6.2. Tutorstvo nad ženama (tutela mulierum)

Tutorstvo nad ženama (tutela mulierum) odnosilo se na ženske osobe sui iuris (nisu pod očinskom vlašću ili u braku cum manu). Supruga iz braka cum manu postaje smrću muža sui iuris, ali potpada pod tutorstvo (tutela). Oblici tutorstva nad ženama (tutela mulierum), bili su u ranije doba isti kao i kod nedoraslih, tutela legitimia, tutela testamentaria i tutela dativa.

(Stanojević, 2008:152). Pred kraj Republike bilo je uobičajeno pravilo da muž u testamentu ostavi ženi pravo da sama izabere tutora, a u praksi pojavila se i ustanova *coemptio fiduciaria*, koja se sastojala u tome da žena prividno sklopi s nekim muškarcem brak u obliku *coemptio*. (Stanojević, 2008:239, Puhan, 1977:184). On bi time stekao *manus* nad ženom, pa bi je zatim davao in *mancipium* osobi koja je trebala biti njen tutor, ovaj poslednji mogao ju je pustiti iz *mancipija* i tako postati njen kvazi-patron. Sadržajno *tutela mulierum* bitno se razlikovala od tutorstva nedoraslih osoba. Tutor nije imao vlast nad ženom, niti je upravljao njenom imovinom. Tutor je davao odobrenja pri preduzimanju važnijih pravnih poslova. Ako bi tutor odbijao dati svoje odobrenje, žena ga je preko pretora mogla naterati na to. Oslobođene tutorstva bile su žene koje su imale *ius liberorum*. U doba kad u porodičnim odnosima počinje prevladavati načelo kognacije i osamostaljivanje pojedinih članova, tutorstvo nad ženama postoji samo kao istorijski relikv, bez stvarnog značenja. U najstarije doba postojalo je po Zakonu 12 tablica zakonsko tutorstvo (*tutela legitima*) (Stojčević, 1983:63). Dužnost tutora, ako je umro *pater familias*, preuzimao je najbliži agnat, ako takvog nije bilo, onda gentili. Tutorstvo je po Zakoniku padalo u dužnost istoj osobi koja je bila i najbliži nasljednik umrlog. Briga *toga* tutora usmerena je na upravu *pupilove* imovine, pitanje njegovog odgajanja i podizanja prepušteno je majci. Zakonodavstvo je kasnije dopustilo, izuzetno i ženama, da budu tutorke vlastitoj deci, ako bi položile zakletvu da neće stupiti u novi brak. Osnovna dužnost tutora sastojala se u upravljanju *pupilovom* imovinom, ali je vremenom počeo voditi računa o interesu osobe šticenika. (Stojčević, 1983:66).

ZAKLJUČAK

Ovaj rad ima za cilj da objasni opšti pojma rimskog braka, kao i dva oblika rimskog braka i njegovog značaja kroz istoriju. Analizirane su neke bitne klasifikacije bračnih smetnji i podele braka prema vrstama. Iznete su osnovne karakteristike o imovinskim odnosima bračnih drugova, kao i način prestanka braka i pravne posledice njegovog prestanka. U Rimskom pravu sporazum stvara brak. Deca iz takvog braka dolaze pod vlast oca i njegovog šefa porodice *pater familias-a*. Poligamija nije bila dozvoljena. Žena je dobijala društveni položaj muža i bila je obavezna na vernost, pod pretnjom krivične odgovornosti. Uobičajeno je bilo za devojčice da se udaju kad steknu punoletstvo, odnosno, već sa dvanaestom godinom života. Nad ličnošću žene u *manus-u*, starešina porodice imao je sva prava, koja je imao i nad ostalim licima *alieni iuris*. Ova prava prostirala su se kao *ius vitae ac necis*. U braku zaključenom u nekoj od starih formi — *coemptio*, *confarreatio* — nad ženom je bila zasnivana vlast ili *manus* starešine porodice muža ili samog muža, ako je bio *sui iuris*. Ovakav brak u kome je dolazilo do tzv. *conventio in manum* bio je poznat kao *manus-brak* ili brak sa *manusom*. Odnosi žene u braku sa *manusom* prema mužu koji nije bio *sui iuris* bili su regulisani običajnim i faktičkim putem. Osnovno i jedino pravo koje je dobijala žena udata u braku sa *manusom* bilo je pravo nasleđa. Ovo pravo bilo je izjednačeno sa naslednim pravima ostalih ženskih članova *domus-a*. Nasuprot tome, pri braku zaključenom u formi *ususa* nije bio zasnivan *manus* ni muža, ni šefa njegove porodice. U ovom braku žene su ostajale lica *sui iuris*, ako su to bile pre zaključenja braka, odnosno ostajale su u vlasti svoga *pater familias-a*, ako su pre zaključenja braka bile *alieni iuris*. Ovaj brak bio je poznat kao brak bez *manusa* (*matrimonium sine manu*). Odnosi bračnih drugova bili su bitno različiti u braku sa *manusom* od odnosa bračnih drugova u braku bez *manusa*. Brak sa *manusom* (*matri-monium cum manu*) i brak bez *manusa* (*matrimonium sine manu*) predstavljali su zato dve bitno različite vrste bračnih veza.

LITERATURA

- Puhan, I., Rimsko pravo, Beograd, 1978.
Stanojević, O., Rimsko pravo, Beograd, 2008.
Stojčević, D., Rimsko privatno pravo, Beograd, 1983.
Horvat, M., Rimsko pravo, Zagreb, 2002.

KRATKA BIOGRAFIJA

Aleksandar Mihajlović, rođen 24.11.1991. godine u Nišu. Student je četvrte godine osnovnih akademskih studija prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu. Prošao je obuke kroz različite vrste specijalizovanih pravnih klinika na Fakultetu, a takođe, bio je jedan od koordinatora studentskog projekta *Mobilna pravna klinika*, koji je realizovan u okviru programa "Pokreni se za budućnost", pod pokroviteljstvom kompanije Philip Morris Operations a.d. Bio je član tima Pravnog fakulteta na sedmom Regionalnom MOOT COURT takmičenju u simulaciji suđenja pred Evropskim sudom za ljudska prava, održanom u Ljubljani, u Sloveniji. U decembru 2013. godine, učestvovao je i na prvom nacionalnom takmičenju u simulaciji suđenja (MOOT COURT) u oblasti zaštite od diskriminacije.